

DE FRANSE MUNTEN

VOOR VLAANDEREN OF CARAMBOLES

Wanneer onze Vlaamse gewesten, na de Bourgondische overheersing, onder de Spaanse kroon of beter uitgedrukt onder de Spaanse Habsburgers komen, krijgen wij een duidelijke landgrensafscheiding, waarbij de zeventien provinciën gesplitst worden in Noord- en Zuid-Nederland.

Het grondgebied is dan ongeveer dit van het huidige België, mits aftrek van het Prinsbisdom Luik en toevoeging van wat wij heden kennen onder de benaming van "Frans-Vlaanderen". Filips IV, eerst gehuwd met Isabella van Bourbon en daarna met Maria-Anna van Oostenrijk, sterft te Madrid op 17 september 1665.

Zijn zoon Karel II, geboren op 6 november 1661, komt als vierjarige op de troon onder de voogdij van zijn moeder. Later zal hij een eerste huwelijk aangaan met Marie-Louise van Orléans en een tweede huwelijk met Maria-Anna van Beieren-Neuburg.

In eenzelfde periode heeft Lodewijk XIV, koning van Frankrijk, reeds lang zijn veroveringsblik gericht op de vroegere Bourgondische bezittingen, meer bepaald op het huidige Frans-Vlaanderen, met als goede reden : een land vol rijke landbouwgronden met harde werkers, en tevens in de ondergrond ongekende steenkoolschatten in ontginning, goede havens met vaardige zeelui en zo nodig piraten.

Met de dood van Marie-Louise van Orléans ziet hij een reden om de troon op te eisen voor de hertog van Anjou.

Een meer dringende reden tot aanhechting is de slechte geldtoestand in Frankrijk. Het koninklijk hof maakt méér en méér schulden, maar het voor de hand liggende hulpmiddel om bij wetsdecreet de muntwaarde te verhogen is maar een lapmiddel daar zowel de gouden als de zilveren munten de zwarte sok ingaan.

Inmiddels breekt omwille van die troonsopzetting een oorlog uit die met wisselende kansen tot 1712 zal duren.

Vermits Karel II kinderloos blijft, stipt hij in zijn laatste testament, dat maar liefst negenenvijftig punten bevatte, aan dat de tweede zoon van de Franse kroonprins, namelijk Philippe, hertog van Anjou zijn troonopvolger zal worden. Bij een eventueel overlijden van deze gaan de rechten van de troon over op zijn broer, de hertog van Berry.

In feite moest de troon toekomen hetzij aan Karel van Oostenrijk, de tweede zoon van keizer Leopold I, hetzij aan de hertog van Savoie of een van diens nakomelingen.

Al dus eist Maximiliaan-Emmanuel van Beieren, gouverneur van de Zuidelijke Nederlanden, bij het overlijden van Karel II op 1 november 1700 de kroon op voor Oostenrijk.

In deze erfenisoorlog, die zich zoals gebruikelijk op ons grondgebied afspeelt, komt ook Engeland een woordje meespreken. Onder de leiding van de hertog van Marlborough (Churchill), komt het na gevechten bij Oudenaarde en bij Rijsel tot de beslissende slag bij Ramillies op 23 mei 1706.

In 1712 komt het tot een overeenkomst. Na de vrede van Rijswijk in 1697 en uiteindelijk bij de vrede van Utrecht in 1713, wordt overeengekomen dat de Oostenrijkse Habsburger Karel III onze gewesten zal regeren met als vertegenwoordiger Maximiliaan-Emmanuel van Beieren en dat Filips V van zijn rechten op onze gebieden afziet. Ook wordt bepaald dat het huidige Frans-Vlaanderen aan Frankrijk zou worden toegevoegd.

Maar hoe was het nu met onze munten gesteld? Wij kenden in ons land de dukatons en patagons met hun deelwaarden en een respectievelijke massa van 32,48 gram (zilvergehalte van 0,944) voor de dukatons en een 28,10 gram wegende patagon (met 0,875 aan zilvergehalte). De dukaton bezat een waarde van 75 Franse stuivers. Frankrijk daarentegen kende als grootste zilveren munt de "Ecu de 3 Livres", die daartegenover maar een gewicht van 27,142 gram had maar wel een zilvergehalte van 917 ‰.

Lodewijk XIV wist maar al te goed dat men geen oorlog kon voeren en, zeker niet met huursoldaten, als men deze niet in een sterke munt betaalde. Daarom verscheint op 26 september 1685 een dekreet dat de aanmaak toelaat van munten met een zilvergehalte van 0,858 en een gewicht van 37,29 gram. Het dekreet bepaalt tevens dat deze munten enkel zullen geldig zijn in Vlaanderen en Artesië (Artois). De waarde zal 4 livres (pond) of 80 sols zijn zodat elke stuiver gelijk was aan 0,4 g zuiver zilver. Bijgevolg werd de nieuwe munt aangemaakt op dezelfde muntvoet als onze dukaton. Als benaming zou die munt doorgaan als "Ecu de Flandre" of "Ecu de Bourgogne". Deze munten werden de grootste ooit in Frankrijk aangemunt, maar hadden alleen een provinciaal karakter en waren bij wet verboden in Frankrijk.

Hoe kennen wij nu deze munt onder de benaming "Carambole"? Toch niet van het biljarten zeker, al speelde men dit ballenspel ook al in die tijd en ook al was de munt met 42 mm diameter, toch wel de grootste munt in zijn tijd wat grootte betreft. Deze opmerking schijnt niet zo belachelijk als ze klinkt, want er wordt vermoed dat de naam Carambole wel degelijk van het dubbel effect zou afstammen dat de koning zou bedoeld hebben met de uitgifte van deze speciale reeks munten. Nochtans worden de bedoelingen van de koning niet nader omschreven. Maar toch weet niemand met zekerheid te zeggen hoe wij tot deze muntbenaming kwamen. Alleen kon ik bij Ed. Vanhende, in zijn standaardwerk over de munten van Rijsel lezen: "*Cette monnaie reçut le nom de Bourguignonne et de CARAMBOLE à cause des armes du revers. On appela aussi la pièce de quatre livres Ecu de Flandre, quoiqu'on en eût frappé au même coin, à Paris et à Amiens en 1685, avant l'ouverture des ateliers Lillois*".

Wou Lodewijk XIV een zwaardere munt met hoog gehalte scheppen om ook de in omloop zijnde dukatons en patagons naar Frankrijk te laten afvloeien en aldus zijn staatsschulden te minderen? Deze interpretatie wordt door G. Sobin (*The Silver Crowns of France*, p. 126) echter ten eerste in twijfel getrokken waar hij stelt dat het de bedoeling was van de Franse koning om de zogenaamde Spaanse "matten", die het land overspoelden, uit de omloop te doen verdwijnen. Deze primitieve geslagen "matten" met hun onregelmatige en onnauwkeurige vormen waren een echt economisch gevaar daar het afknippen van zilver van deze munten zo voor de hand lag.

Wat ook de reden van de koning moge geweest zijn, het weze er aan toegevoegd dat de naam CARAMBOLE slechts lijkt ontstaan te zijn nadat de munt reeds lang uit de omloop getrokken was. De eerste referentie naar die naam wordt gemaakt door Bonneville in zijn "*Traité des Monnaies d'or et d'argent*", Parijs, 1806.

Van de Caramboles kennen wij vier typen waarvan het eerste type met volgende beschrijving overeenkomt:

- Vz. : busta van Lodewijk XIV met grote haarpruik naar rechts, omgeven door de tekst : *LVDVICVS XIIIIVS*, de afbeelding van een "zon" ; *D . G . FR ET NAV REX*, onder het hoofd het persoonlijk teken van de plaatselijke muntgraveur.
- Kz. : een gekroond wapenschild bestaande uit vier kwartieren, waarvan in kwartier 1 en 4 het Franse wapenschild (3 lilies), in kwartier 2 het wapenschild van oud Bourgondië en in kwartier 3 het wapenschild van nieuw Bourgondië, omgeven door de tekst : *SIT NOMEN DOMINI*, muntplaatsteken, *BENEDICTVM* en het jaartal ; bovenaan de kroon nog een graveursteek.

De op de rand in reliëf aangebrachte spreuk luidt :
DOMINI SALVM FAC REGEM CHRISTIANISSIMVM.

De graveur die de opdracht uitvoerde was Joseph Roettiers, van Vlaamse afkomst, die deze munt en de volgende types sneed. In de diverse muntwerkplaatsen worden deze munten door de plaatselijk werkende graveurs nagesneden.

Het dekret vermeldde tevens dat ook de volgende muntwaarden zouden worden aangemaakt :

- halve écu's met een massa van 18,82 g en 34 mm diameter ;
- vierde écu's van 9,40 g en 29 mm ;
- achtste écu's van 4,70 g en 25 mm ;
- zestiende écu's van 2,33 g en 20 mm.

De 1/4, 1/8 en 1/16 écu's bezaten géén randschrift en komen dus steeds voor met gladde rand.

De eerste munten vervaardigde men in de muntwerkplaats van Parijs en deze munten dragen als herkenningstekens de letter "A". Te Amiens werden deze munten gemaakt met de letter "X". Alle overige Caramboles zijn te Rijsel aangemaakt met meerdere muntplaatstekens, die wij in onderstaande tabel samen met de oplagen vermelden.

Waarde	Muntplaats en Muntplaatstekens	Oplage
1685	Parijs - A	102.122
1685	Amiens - X	3.672
1686	Rijsel - LL	235.000

Op de te Rijsel geslagen stukken komen nog volgende varianten voor : het persoonlijk merkteken van de plaatselijke graveur kan zowel een drievormig klaverblad (Claude Hardy) als een halve maan-sikkel (Nicolas-Antoine Aury) zijn. Bij het tweede merkteken is ook op alle munten het jaartal 1685 in 1686 veranderd.

Halve Ecu		
1685	Parijs - A	761.553
	In deze oplage zitten varianten vervat met of zonder van kruis voorziene wereldbol.	
1685	Amiens - X	295.075
1686	Parijs - A	210.457
1686	Rijsel - LL en	
	L gekroond, voor beide varianten (L gekroond werd ingevoerd midden 1685)	
		456.552
1686	Amiens - X	240.976
1687	Rijsel - L gekroond	740.784
1688	Rijsel - L gekroond	47.967
1689	Rijsel - L gekroond	94.362
Vierde Ecu		
1686	Rijsel - LL	372.636
1686	Rijsel - L gekroond	ongekend
	vermoedelijk zit het tweede type in de voorgaande oplage vervat.	
1687	Rijsel - L gekroond	751.489
1688	Rijsel - L gekroond	139.468
Achtste Ecu		
1686	Rijsel - LL	97.920
1686	Rijsel - L gekroond	209.450
	bij dit jaartal is een variante te vinden in kleine en grote beeldenaar.	
1687	Rijsel - L gekroond	76.898
1688	Rijsel - L gekroond	64.495
Zestiende Ecu		
1686	Rijsel - LL	15.912
1686	Rijsel - L gekroond	231.166
1687	Rijsel - L gekroond	102.604
1688	Rijsel - L gekroond	55.022

Een eigenaardigheid van de vroege aanmuntung in Rijsel is wel het geheime punt onder de X in de naam van de koning (LVD *XIIII*). Het wordt aangetroffen vanaf 1686 (alleen op gekroonde L) tot 1723. Waar dat punt gewoonlijk in andere ateliers de slag van het tweede semester aanduidt, lijkt het hier een merkteken van de graveurs-familie Hardy geweest te zijn.

Daar Lodewijk XIV voor de Franse munten overging tot het wijzigen van de beelden aan de keerzijde, loonde het tweede type van de Carambole een nieuw beeld en stond dit type bekend onder de benaming "Carambole aux palmes of met de palmen".

Alleen de muntwerkplaats Rijsel maakte het Carambole-type verder aan.

Bij dit type zien wij de buste van Lodewijk XIV met borstkuras en is op de keerzijde het wapenschild in een ovaal qevat, omringd door twee palmtakken.

Tekst en randchrift zijn behouden, alsook het formaat, gewicht en zilvergehalte. De naam is ingekort tot "LVD", de waarde is op 4 livres 12 sols (92 stuivers) gebracht en door de koersschommelingen zou in 1694 de waarde zelfs tot 4 livres 16 sols (96 stuivers) stijgen. In het 4de kwartier van het schild prijkt nu Navarra in plaats van de Bourgondische lilies.

ALLE munten werden overgeslagen op het voorgaande type, wat het uitzicht zeker niet mooier maakt vermits soms beide munttypes nog sterk te zien zijn met vaak twee jaartallen op één en dezelfde munt. Deze munten dragen dan ook het kenteken van de tweede muntreformatie namelijk de halve maansikkel bovenaan op de keerzijde. Het was verboden munten te slaan uit nieuwe zilverplaten. Inmiddels is het jaar 1693 het ateliersteken voor de munt van Rijsel door de letter "W" weergegeven.

Oplagen per muntsoort en jaartal (exemplaren na 1695 zijn zeer zeldzaam) :

Jaartal	Oplage
Carambole	
1693	niet gekend
1694	idem
1695	idem
1696	29.250
1697	9.250
1698	4.500
1699	1.645
Halve Ecu	
1693	niet gekend
1694	idem
1695	idem
	In de verkoopslijst van Münzen und Medaillen AG, Basel, juni 1984, komt een dergelijke munt voor zonder het muntplaatsteken W ; het is ook de eerste maal dat een dergelijke munt werd aangeboden.
1696	91.538
1697	41.484
1699	14.142
Vierde Ecu	
1694	niet gekend
1695	idem
1696	12.750
1697	12.000
1699	1.800

Achtste Ecu

1693	niet gekend
1694	idem
1695	idem
1696	18.000
1697	10.000
1698	niet gekend
1699	600

Zestiende Ecu

1694	niet gekend
1695	idem
1696	12.000
1697	12.000
1698	niet gekend
1699	4.800

Het feit dat dit tweede type veel minder voorkomt bewijst dat van het eerste type Caramboles vele exemplaren niet konden gerecupereerd worden voor de overslag - het type was namelijk verdwenen naar de Lage Landen.

Het derde type voor deze munten draagt als benaming "Carambole aux insignes of met waardigheidstekens". De beeltenis van Lodewijk XIV heeft geen grote wijzigingen ondergaan; alleen zijn nu op de keerzijde de palmtakken vervangen door een scepter en een maarschalkstaf in kruisvorm aangebracht. Alle typische kenmerken met de voorgaande types zijn behouden, alleen is de waarde tot 4 livres en 10 sols (90 stuivers) gedaald. Het muntplaatsteken, eveneens de letter "N", is nu wat hoger geplaatst. Alle munten zijn eveneens op oudere exemplaren overgeslagen en dragen het klaverteken bovenaan op de keerzijde, als herkenningsteken van de derde Franse muntreformatie in 1701.

Jaartal	Oplage
Carambole	niet gekend
1701	41.749
1702	550
1703	(nog niet teruggevonden)
Halve Ecu	
1701	niet gekend
1702	idem
Vierde Ecu	
1701	niet gekend
1702	idem
1703	idem
Achtste Ecu	
1701	niet gekend
1702	idem
Zestiende Ecu	
1701	niet gekend
1702	idem
1703	idem

Als laatste type is er de bekende variante : "Carambole aux insignes tweede type" ; de munt is volkomen gelijk aan het voorgaande type behoudens dat de beeltenis van Lodewijk XIV iets gewijzigd is en het ovale wapenschild op de keerzijde door dit van het eerste type vervangen is. Ook is het muntatelierteken "W" terug iets lager geplaatst.

De koerswaarde was inmiddels tot 5 livres 2 sols en 8 denieren gestegen.

Het merkteken van de vierde muntreformatie is de schelp en staat hier voor de datum op de keerzijde in plaats van bovenaan op de keerzijde. Slechts enkele munten, gemaakt van nieuwe muntplaatjes, zijn gekend.

In 1705 oversloeg men voor een waarde van 8.670 Caramboles en daarin zitten de oplagen vervat zowel voor de Caramboles zelf,

als voor de halve écu's, de vierde, de achtste en de zestiende écu's.

Jaartal	Oplage
Halve Ecu	
1704	6.000
1705	niet gekend
Vierde Ecu	
1705	niet gekend
Achtste Ecu	
1705	niet gekend, maar ... met twee variante voor het munt- werkplaatsteken, namelijk met de letter "W" en de letter "L" (waarschijnlijk van het origineel overgeslagen stuk van 1685-1689).
Zestiende Ecu	
1705	niet gekend en zelfde opmerking voor het muntwerkplaatsteken als bij voorgaande muntwaarde.

Nog te vermelden valt dat volgende graveurs te Parijs werkten : Nicolas Antoine Aury ; te Amiens : Claude Hardy en te Rijsel : Claude Hardy, zijn zoon Claude François Hardy, Hugues Joseph Gamot, Alard François Joseph Gamot, welke allen naar het voorbeeld van Joseph Roettiers de stempels sneden voor de Caramboles in deze diverse ateliers.

In verzamelaarsmiddens werd reeds menigmaal de vraag gesteld of deze munten nu "Frans" of "Vlaams" zijn en of men dan ook deze munten ofwel hij het "Frans of het Vlaams gedeelte van de verzameling moet klasseren" ? Maak hierover zelf uw oordeel !

Mijn dank aan André Van Keymeulen, hoofdtechnicus bij het Penningkabinet te Brussel en Robert Victoor te Wormhout (Frankrijk) voor de mij verstrekte gegevens.

Marcel NULJTENS

BIBLIOGRAFIE

- B. POINDESSAULT, *Frappes au type carambole*, in "Cahiers Numismatiques N° 33", september 1972.
- R. VICTOOR, *Monnaies des Rois Louis - 1610 - 1793*, 1974.
- Ed. VANRENDE, *Numismatique Lilloise*, 1858.
- Société française de Numismatique, M. Dieudonné, 1931.
- P. PRIEUR, *La fabrication des Ecus Caramboles et la Monnaie de Lille sous le règne de Louis XIV - 1686-1715*, in *Revue Numismatique*, 1947-1948, p. 57-117.
- V. CADURY & F. DROULERS, *Monnaies Royales Françaises*, 1957.
- G. SOBIEK Jr., *The Silver Crowns of France*, 1974, Teaneck, New Jersey, U.S.A.
- Münzen und Medaillen AG, Basel, meerdere verkoopslijsten.
- Eigen documentatie.